

Ivan Đorđević*Etnografski institut SANU, Beograd*
djordjevic.ivan77@gmail.com

Fudbal i jugoslovenska kriza. Prilog analizi "nacionalizacije" navijačkog pokreta u bivšoj Jugoslaviji*

Apstrakt: Politizacija fudbalskog navijaštva u Srbiji predstavlja distinktivan fenomen čije su manifestacije vidljive i danas. Pitanje koje se u ovom radu postavlja jeste odakle potiče ova specifična kontaminiranost fudbala politikom, i na koji način je evoluirao taj proces. Cilj ovog rada je da osvetli upravo spregu između rastućeg nacionalizma u republikama nekadašnje SFRJ i događanja na fudbalskim terenima kasnih osamdesetih i ranih devedesetih godina dvadesetog veka. Namjera mi je da u ovom radu analiziram pojedine događaje iz tog perioda koji su usloveli transformaciju jedne od mnogih potkultura, poput navijačke, u političkog aktera *par excellence*.

Ključne reči: fudbal, navijači, politizacija, etnifikacija, jugoslovenska kriza

Uvod

Povezanost fudbalskih navijača sa dnevnim politikom u zemljama bivše Jugoslavije predstavlja distinktivnu i veoma upadljivu karakteristiku ove potkulture u poslednjih dve i po decenije. U tom smislu, mnogi autori usmerili su istraživački interes na ovu temu, analizirajući različite mehanizme kroz koje se navijački pokret nalazio u centru pažnje one "ozbiljne" javnosti kojoj sport obično nije u fokusu interesa. Tako se politizacija navijačke potkulture tretirala sa više aspekata, od učešća navijača u ratu i njihovog odnosa sa nacionalističkim režimima u državama bivše Jugoslavije (Čolović 2000, Vrcan and Lalić 1999, Brentin 2013), preko njihove uloge u subverziji autoritarnih režima (Vrcan 2002, 2003), pa sve do instrumentalizacije navijačkih grupa u događajima poput razbijanja Parade ponosa (Mikus 2011, Pavasovic Trost and Kovacevic 2013, Nielsen 2013).

*Ovaj rad je rezultat istraživanja na projektu br. 177026: Kulturno nasleđe i identitet, koji u celosti finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Ako se i ovih dana posmatraju stadioni u Srbiji tokom odigravanja fudbalskih utakmica, lako je zapaziti da veliki broj transparenata i parola referiše na različite teme koje nemaju nikakve veze sa fudbalom. Često prisustvo fotografija optuženika za ratne zločine Ratka Mladića i Radovana Karadžića, skandiranje pogrdnih i nasilnih pesama usmerenih prema pripadnicima drugih vera i nacija ili seksualnih manjina, predstavljaju uobičajen mizanscen velike većine fudbalskih mečeva u savremenoj Srbiji. Navijači se ne uzdržavaju da pokažu i parole koje su direktno povezane sa dnevno-političkim događajima. Tako su, recimo, na utakmici odigranoj 31. avgusta 2014. godine u Beogradu između Crvene Zvezde i Spartaka pristalice beogradskog kluba istakle transparent koji glasi: "Zapad nemo gleda šta Šiptari rade, važno je da ovde hoće gej parade! Ljude nam ubijaju crkve naše pale, zato nas u Briselu na sva usta hvale! Hvala Evropo mi možemo bez tebe, u savez sa Rusima, a druge ko jebe!" Zaista, isticanje parola poput ovih predstavlja relativno neuobičajen fenomen u drugim evropskim zemljama, gde navijačke grupe, ako i jesu politički profilisane, ne odaju utisak organizovanih političkih formacija koje, putem svojevrsnih "saopštenja", ističu svoj stav o, recimo, spoljnoj politici države u kojoj žive.

Pitanje koje se u ovom smislu nameće jeste, zapravo, odakle potiče ova specifična kontaminiranost fudbala politikom, i na koji način je evoluirala ideja da je politički stav pristalica pojedinih fudbalskih klubova ne samo relevantan nego i uticajan u široj društvenoj zajednici.

Prateći recentnu istoriju sprege fudbala i politike u bivšoj Jugoslaviji, opravdano je reći da je jedan događaj u suštini odredio percepciju navijača kao uticajnih političkih faktora. Reč je o famoznoj utakmici između Dinama iz Zagreba i beogradske Crvene Zvezde koja je trebalo da se odigra 13. maja 1990. godine u glavnom gradu Hrvatske, na stadionu Maksimir. O ovom događaju, kao i o njegovoj percepciji nakon dve decenije, pisao sam detaljno na drugom mestu (Đorđević 2012), ali ću se ovde ukratko osvrnuti na neke od činjenica vezanih za zbivanja u Zagrebu. Naime, pre nego što je meč uopšte i počeo, na tribinama i terenu izbila je opšta tuča između navijača oba kluba i policije. Dolazak brojnih Zvezdinih navijača, tzv. "Delija", u Zagreb, proizveo je njihov sukob sa simpatizerima Dinama na južnoj tribini "Maksimira". Navijači Dinama, tzv. Bad Blue Boys (BBB), smešteni na severnoj tribini, krenuli su "u pomoć" svojim kolegama na jugu, probili ogradu i na terenu se sukobili sa malobrojnom i loše opremljenom policijom. Opšta tuča i kaos kulminirali su kada je kapiten Dinama Zvonimir Boban, u nameri da odbrani jednog navijača, udario policajca nogom u grudi. Ovi događaji, koji su se kasnije preneli i na ulice Zagreba, snimani su u direktnom televizijskom prenosu, čime je omogućeno da čitava država praktično uživo vidi prvi otvoreni etnički sukob relativno velikih razmera (Nielsen 2010, 89-90; Mills 2009, 1200-1201; Mihailović 1997).

Da je u pitanju bio samo jedan od huliganskih ispada, poput mnogih sličnih koji su ranijih godina izbijali širom Evrope, ta nikada odigrana utakmica svaka-

ko ne bi ušla u anale kako jugoslovenskog/srpskog/hrvatskog tako i svetskog fudbala. Taj događaj od samog starta je imao jasnu političku dimenziju, što je dovelo do toga da ga američka televizijska stanica CNN označi kao jednu od "pet fudbalskih utakmica koje su promenile svet" (CNN, 13. januar 2011). Maksimirski neredi proizveli su brojne političke posledice, poput, recimo, smene policijskog vrha u Hrvatskoj, čime su udareni temelji za konsolidaciju vlasti tek izabranog predsednika Franje Tuđmana. Ta fudbalska utakmica je, zahvaljujući pre svega medijskoj eksploataciji, uskoro dobila praktično mitski status, koji je, između ostalog, oličen i u poznatoj paroli da je "rat počeo na Maksimiru". S druge strane, nakon maksimirskih nereda, fudbalski navijači, kako u Srbiji tako i u Hrvatskoj, dobili su jednu novu ulogu koja ih je legitimisala kao "nacionalne heroje" i čuvare "patriotskih vrednosti".

"Maksimir" se, međutim, nije dogodio slučajno. Neredi koji su izbili i kasnija politička instrumentalizacija događaja, svakako su proizašli iz šireg društveno-političkog konteksta karakterističnog za osamdesete i rane devedesete godine dvadesetog veka u bivšoj Jugoslaviji. Cilj ovog rada je da osvetli upravo spregu između rastućeg nacionalizma u republikama nekadašnje SFRJ i događanja na fudbalskim terenima tih godina. Naime, jugoslovensko društvo, potresano krizom koja se sa jedne strane manifestovala rastom nacionalističkih i secesionističkih trendova, a sa druge dubokom ekonomskom depresijom, ukazivalo je znake ozbiljne destabilizacije koja se, između ostalog, odrazila i na fudbal. Sveprisutna nacionalizacija političkog prostora (Brubaker 1996, 3) u tom kontekstu je političku debatu prebacila i na fudbalske stadione, gde se uobičajena navijačka netrpeljivost postepeno konsolidovala u etničkoj dimenziji. Namera mi je da u ovom radu analiziram pojedine događaje iz perioda kasnih osamdesetih i ranih devedesetih godina prošlog veka koji su usloveli transformaciju jedne od mnogih potkultura, poput navijačke, u političkog aktera *par excellence*. Istraživanje koje je osnova ovog rada zasnovano je na korišćenju različitih izvora, od dnevnih i nedeljnih štampe, preko arhivskog video materijala, do razgovora s ispitanicima u Beogradu i Zagrebu.

Etnifikacija fudbalskog navijaštva u bivšoj Jugoslaviji

Specifičnost uloge fudbalskih navijača na prostoru bivše SFRJ u kasnijim ratnim dešavanjima ogledala se pre svega u činjenici da je fudbalsko huliganstvo u izvesnom smislu poslužilo kao, kako je to slikovito opisao Čolović, "predvojnička obuka" (Čolović 2000, 348). Naime, nakon početka oružanih sukoba u Hrvatskoj, a kasnije i u Bosni i Hercegovini, jedna od važnih baza za regrutaciju nalazila se upravo u navijačkim grupama. U Srbiji je, pod vođstvom

Željka Ražnatovića Arkana¹, formirana Srpska dobrovoljačka garda, čiju osnovu su činili upravo pripadnici Delija, dok je, sa druge strane, veliki broj pripadnika BBB² i Torcide pristupio jedinicama hrvatske vojske u formiranju (Čolović 2000, Vrcan and Lalić 1999). Sam Ražnatović je kasnije objašnjavao kako je odmah nakon maksimirskih događanja odlučio da organizuje paravojnu formaciju, tvrdeći da je u tom trenutku predvideo rat (Čolović 2000, 344).

Da bi se razumela ova transformacija navijača u prave vojnike, neophodno je osvetliti nekoliko stvari u vezi sa problematikom navijačkog pokreta krajem osamdesetih godina prošlog veka, kao i njihovim "političkim angažmanom". Pre svega, može se reći da se "nacionalistički repertoar" na tribinama u Srbiji pojavio nešto ranije nego u Hrvatskoj, i prevashodno je bio vezan za navijače Crvene Zvezde koji su, na samim počecima, u vreme tzv. "događanja naroda", kao nacionalnog lidera prepoznali Slobodana Miloševića. Ta "idila" trajala je, međutim, veoma kratko, a severna tribina se okrenula onoj verziji "srpstva" bližoj savremenoj interpretaciji ideologije Jugoslovenske vojske u otadžbini, odnosno četnika i Draže Mihailovića, ali i antirežimskom delovanju. Političke homogenosti, međutim, nije bilo; iako se u osvit višestranačkog života krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina na severu često mogla čuti pesma "Delije, ajmo svi u glas, Vuk Vuk Drašković navija za nas", slične pesme pevane su i drugim liderima nacionalne opozicije, i teško se može reći da je u pitanju bio bilo kakav organizovan politički pokret. Prema svedočenju nekih od tadašnjih vođa navijača, kontakti sa liderima opozicije poput Vuka Draškovića ili Vojislava Šešeljia su postojali, mnogi od navijačkih lidera su čak bili i pripadnici njihovog obezbeđenja, ali se, zapravo, nije moglo govoriti o nekakvom kompaktnom korpusu koji bi slao jasne i nedvosmislene političke poruke.³

Nesporna je činjenica je, otprilike od leta 1990. godine, značajnu ulogu u funkcionisanju navijača Crvene Zvezde zauzeo Željko Ražnatović Arkan. Iako se o detaljima njegovog angažmana na "severu" ne zna mnogo, speku-

¹ Ražnatović, kriminalac koji je osamdesetih godina bio poznat po brojnim krivičnim delima u zapadnoj Evropi, ali i po saradnji sa Službom državne bezbednosti, javnosti je postao poznat kao vođa navijača Crvene Zvezde krajem osamdesetih godina. U njegove "zasluge" ubraja se ujedinjenje do tada razjedinjenih navijača Zvezde u jedinstvenu grupu Delije. Kao vođa kasnije formirane Srpske dobrovoljačke garde, optužen je pred Međunarodnim krivičnim sudom za ratne zločine u Hagu. Nije doživeo početak suđenja, jer je ubijen u jednom od obračuna kriminalnih grupa 2000. godine.

² Na stadionu Maksimir u Zagrebu danas stoji spomen-ploča navijačima Dinama poginulim u Domovinskom ratu na kome piše: "Svim navijačima Dinama za koje je rat počeo 13.5.1990. na stadionu Maksimir a završio se polaganjem svojih života na oltar domovine Hrvatske! BBB Zagreb, 13.5.1994."

³ Dokumentarni serijal "40 godina bodrenja u Srbiji. Dosije navijači", epizoda 3, dostupno na <http://www.youtube.com/watch?v=R04IlbN2p4I&list=PL8EFAA320F48CE800>, posjećeno 26.08.2013.

salo se da ga je tu postavila Služba državne bezbednosti kako bi, na izvestan način, politički pacifikovao navijače, skrenuvši ih od dnevno-političkih zbivanja ka širem, važnijem cilju – "odbrani srpstva".⁴ Kako Čolović u navedenoj studiji pokazuje, ta saradnja je zaista dobila i konkretizaciju u vidu učešća velikog broja Delija u Srpskoj dobrovoljačkoj gardi, o čemu svedoče i napisi iz tog vremena u zvaničnom glasilu kluba *Zvezdina revija*. U reportaži "Puške iz soškama, zastave u mislima" list navodi:

"Svi uredno podšišani pod crnim vojničkim kapama kreću s pesmom: 'Srpska vojska to smo mi, Arkanovi tigrovi, dobrovoljci svi od reda, srpsku zemlju nikom ne da'. Bat koraka kao da daje ritam i snagu melodiji. Zamakoše u šumi, ali odzvanja: 'U boj, u boj, u boj, ustani Srbije moj, ne idi nikud sa ognjišta svog, Srbina čuva slava i Bog'. Vraćam film svojih sećanja i ove hrabre momke raspoređujem po svim evropskim stadionima. Tačno znam ko je gde stajao, ko prvi kreće sa pesmom, ko prvi razvija zastavu, ko prvi pali baklju. Arkanove delije... Takoreći gutaju svaki red iz novog broja 'Zvezde'. Najbolji navijači na svetu... Ostavile su 'delije' svoje navijačke rekvizite negde pod svodove naše 'Marakane' i sa puškom u ruci krenuli u rat. Neustrašivi borci, junak do junaka" (*Zvezdina revija*, mart 1992, prema: Čolović 2000).

Većina autora koji su se kasnije bavili ovom temom (v. npr. Foer 2004, Wilson 2006, Nielsen 2010, Mills 2009, Vrcan 2003), izričito naglašava Arkanovu i ulogu fudbalskih navijača u ratnim dešavanjima u Hrvatskoj i Bosni početkom devedesetih godina, pa tako, recimo, For navodi kako su "navijači Zvezde postali Miloševićeve šok-trupe, najaktivniji protagonisti etničkog čišćenja, visoko efikasni izvršitelji genocida" (Foer 2004, 13). Iako se ova "epizoda o ratovanju Delija" nesumnjivo dogodila, a neki od "momaka sa Severa" su zaista učestvovali u akcijama zbog kojih je kasnije njihov "Komandant" optužen od strane Međunarodnog tribunala za ratne zločine u Hagu, važno je imati u vidu da, pre svega, Srpsku dobrovoljačku gardu nisu činili samo navijači, niti samo navijači Crvene zvezde. Zapravo, ta "veza" između Delija i Arkana nije ni bila previše dugog veka, jer se već sredinom devedesetih, a naročito kasnije, da se tako izrazim, politički profil tribine značajno izmenio, iz čega je i proistekao status "heroja" koji su kasnije stekli saradnjom sa tadašnjom opozicijom kojoj pokojni Ražnatović svakako nije pripadao. Ako nacionalizam jeste bio i ostao jedna od "tipičnih" osobina pomoću koje se može opisati većina domaćih navijačkih grupa, neophodno je imati u vidu da, kao i sam termin, njegova ispoljavanja mogu imati mnogo različitih lica i da su fudbalski navijači, tako posmatrano, devede-

⁴ U navedenom dokumentarnom serijalu jedan od vođa Zvezdinih navijača svedoči kako se u leto 1990. godine odigrao sastanak u Arkanovoj poslasičarnici, gde je "Komandant", kako ga svedok susreta naziva, izložio svoju viziju u kojoj je akcenat stavljen na potencijalnu spremnost navijača da svoja "patriotska osećanja" pretoče u konkretnu borbu za "srpske interese" u ratu koji se pripremao.

setih godina u političkom smislu bili politički značajno heterogenija grupacija nego što uobičajene interpretacije sugerišu.

Kako god, navijački pokret u bivšoj Jugoslaviji na izvestan način zaista jeste bio mobilisan za učešće u ratnim dejstvima, u bukvalnom smislu napuštajući domen ritualnog rata i ulazeći u onaj pravi, gde "navijačka agresivnost postaje dragocen 'kapital mržnje', a navijači dobrodošlo topovsko meso" (Čolović 2009), pokazujući u praksi da se od "simbolizma može umreti, te da to nije samo simboličko za onoga koji gine" (Battachi 1988, 326, prema Vrcan 2003, 84). Ova činjenica u ogromnoj meri je odredila budućnost i poziciju navijačkog pokreta, kako u Srbiji tako i u Hrvatskoj, dajući mu politički legitimitet kojim se mogla pohvaliti malo koja slična grupacija fudbalskih navijača u Evropi.

U Hrvatskoj je, kao što sam već napomenuo, situacija bila donekle drugačija nego u Srbiji, u tom smislu da se glasno ispoljavanje nacionalizma na stadionima pojavilo nešto kasnije u odnosu na Srbiju, sledeći trend karakterističan za čitavo tadašnje hrvatsko društvo – tzv. "hrvatsku šutnju" (Pickering and Baskin 2008, 524). Razlog za ovo, da se tako izazim, "kašnjenje za trendovima" leži pre svega u činjenici da je propast tzv "Hrvatskog proljeća" ranih sedamdesetih godina prošlog veka, koga je karakterisala jasna nacionalistička retorika ali i neretki među-etnički incidenti, u Hrvatskoj proizvela period u kome se takva vrsta aktivnosti odigravala daleko od očiju javnosti. Tako se, recimo, 1988. godine na stadionima moglo čuti klicanje Stipi Šuvaru, lideru hrvatskih komunisti, čija politika u tom trenutku nije bila otvoreno nacionalistička ali je, u nedostatku boljeg simbola, čak i on mogao poslužiti kao relativno pogodna figura za ispoljavanje sve jačeg nacionalističkog zanosa. Praktično je tek 1989. godine, pojavom Hrvatske demokratske zajednice i njenog lidera Franje Tuđmana, "stadionski megafon" napokon dobio pravu melodiju, a arsenal pokliča velikom brzinom je obogaćen novim, otvoreno nacionalističkim i šovinističkim repertoarom, poput "Hrvatska – nezavisna država", prizivanja ustaštva i sada već folklornog "Srbe na vrbe". U razgovorima sa tada aktivnim navijačima Dinama, saznao sam da je u tom periodu za većinu njih pojava HDZ i Tuđmana predstavljala istinski oslobađajući događaj, koji im je dao do tada uskraćenu slobodu da budu Hrvati, kako se izrazio jedan od njih. Ono što je takođe bila veoma bitna stavka u percepciji tadašnjih navijača jeste i odnos prema policiji koji bi se, sve do 1989. godine, u suštini mogao opisati kao strahopoštovanje. Na izvestan način, udar na policiju bio je udar na državu, a to se, kako mi je rekao jedan od kasnijih vođa *Bad Blue Boys*, naprosto nije radilo. U tom kontekstu, događaji na Maksimiru i u Zagrebu u maju 1990. godine iz navijačke perspektive predstavljali su istinsko oslobođenje, jer je bitka sa policijom, odnosno državom, napokon dobijena. Mada su čarke BBB sa policijom postojale i u prethodne dve godine, maksimirski neredi su, prema rečima ispitanika, bili konačna pobeda, kada je zauzeta i demolirana čak i policijska stanica na samom stadionu, što je do tada bilo potpuno nezamislivo. Pri tome, ta pobeda nije bila samo navijačka

pobeda, iako je i to bilo važno, već i nacionalna, jer su se u tom trenutku navijači zaista osećali da "rade za nacionalnu stvar". Iako se, kako mi je slikovito objasnio ovaj navijač, "unapred znalo da će biti sranja", teško se može reći da je "čitava stvar bila izrežirana", kako se naglašavalo u mnogim kasnijim interpretacijama maksimirskih nereda, s obzirom na to da u se u tom trenutku zaista nije moglo znati šta će se zapravo događati kada nemiri krenu, niti su to znali sami navijači. Epilog ovih dešavanja, međutim, u recepciji mojih ispitanika, zaista je predstavljao prekretnicu, trenutak kada su, kako mi je jedan od njih rekao, "osećili da je moguće da Hrvatska bude nezavisna". Taj "tisućletni san" o nezavisnoj Hrvatskoj, promovisan od nacionalističkih elita predvođenih Tuđmanom, takođe je, slično kao i u Srbiji, zahtevao topovsko meso, i, takođe slično kao u Srbiji, topovsko meso je pronađeno u liku mladih i na sve spremnih mladih ljudi u "nacionalnom zanosu" – fudbalskih navijača.

Ako su maksimirski neredi bili simbolička granica, "odlazak navijača u rat" predstavljao je, može se reći, ključnu tačku diskontinuiteta između dve ere u fudbalskoj istoriji na prostoru nekadašnje Jugoslavije. Nakon izbijanja ratnih dejstava, ni na tribinama niti na terenu ništa više nije bilo isto. Kada su se nekadašnji navijači vratili sa ratišta, a mnogi nisu, zatekli su sumornu sliku fudbala koji je rapidno propadao. Jugoslavije više nije bilo, u Srbiji je to bila tužna igra bez gledalaca, pod međunarodnim embargom i u ekonomski devastiranom okruženju, dok se u Hrvatskoj učila nova lekcija iz "kapitalističkog fudbala", u uslovima mutne tranzicije karakteristične za praktično sve zemlje nekadašnjeg istočnog bloka.⁵

Labudova pesma jugoslovenskog fudbala

Tektonski poremećaj koji se dogodio u fudbalu na prostoru bivše Jugoslavije u samo nekoliko godina možda će najbolje ilustrovati dva primera velikih uspeha predstavnika još uvek postojeće države na samom početku devedesetih godina. Reč je o učešću jugoslovenske fudbalske reprezentacije na Svetskom prvenstvu u Italiji 1990. godine, kao i najvećem uspehu klupskog fudbala bivše države, osvajanju Kupa evropskih šampiona beogradske Crvene zvezde u maju 1991. godine. Primeri koje ću razmotriti istovremeno predstavljaju, da tako kažem, "labudovu pesmu" jugoslovenskog sporta, ali ukazuju i na šire društvene procese u kojima nacionalni tim postupno postaje neželjeni identifikacioni marker, dok njegovu ulogu, konkretno u Srbiji, preuzima lokalni fudbalski klub, transformišući se u istinski nacionalni simbol.

Krenimo od kvalifikacionog ciklusa za Svetsko prvenstvo u Italiji, u kome je jugoslovenska fudbalska reprezentacija, raspolažući vrlo respektabilnim

⁵ U ovom smislu ni Srbija nije bila izuzetak.

timom predvođenim zvezdama poput Dragana Stojkovića Piksija i Dejana Savićevića, uz podršku nastupajuće generacije tzv. "Čileanaca" ali i uz niz dokazanih i iskusnih fudbalera⁶, započela kampanju u jesen 1988. godine.

Jednu od najbitnijih utakmica u tim kvalifikacijama Jugoslavija je igrala protiv Francuske, direktnog rivala za plasman, a prvi od dva meča igran je na stadionu JNA u Beogradu, 19. novembra 1988. godine. Uprkos atraktivnom protivniku i važnosti meča, na tribinama se našlo samo oko 7500 gledalaca⁷, daleko od kapaciteta tadašnjeg Partizanovog stadiona, a sam komentator utakmice je u televizijskom prenosu konstatovao kako je atmosfera na stadionu "bleda i sumorna"⁸. Slučajno ili ne, upravo toga dana, na beogradskom Ušću, održan je veliki "Miting bratstva i jedinstva" (Milosavljević 2005, Spasić 2003), koji je, po mnogima, predstavljao konačni čin ustoličenja Slobodana Miloševića kao neprikosnovenog nacionalnog vođe. Ovo okupljanje predstavljalo je vrhunac tzv. anti-birokratske revolucije, odnosno, "događanja naroda", kako je ova "spontana narodna okupljanja" upravo tog dana nazvao književnik Milovan Vitezović.⁹ Milošević je okupljenoj masi od preko milion ljudi toga dana poručio: "Pobedićemo, bez obzira što se i danas kao i nekad protiv Srbije udružuju njeni neprijatelji, oni van zemlje sa onima u zemlji. Njima poručujemo da uopšte nismo plašljivi i da u svaku bitku ulazimo" (B92, 19.11.2011).

Ako se ova dva događaja i ne mogu dovesti u direktnu uzročno-posledičnu vezu, ipak se može pretpostaviti da je politička atmosfera koja je vladala tih dana u Beogradu i Srbiji na izvestan način, u najmanju ruku, smanjila entuzijazam potencijalnih navijača jugoslovenske reprezentacije. Činjenica da je toga dana na stadionu JNA bio prisutan zaista mali broj gledalaca ipak upućuje na zaključak da je, u tom trenutku, reprezentativni fudbal bio daleko od fokusa

⁶ Godinu dana pre početka kvalifikacionog ciklusa, 1987. godine, omladinska reprezentacija SFRJ ostvarila je ogroman uspeh, osvojivši Svetsko prvenstvo za igrače tog uzrasta u Čileu. Generacija predvođena kasnijim vrhunskim fudbalerima, poput Bobana, Prosinečkog, Mijatovića i Jarnija, stupila je na veliku scenu krajem osamdesetih godina, a njihovo nedovoljno korišćenje u seniorskoj selekciji izazvalo je brojne kritike jugoslovenske javnosti. Sastav reprezentacije predvođene selektorom Ivicom Osimom bio je stalni predmet negativnih komentara, a sve glasnije se pričalo o "igranju po ključu", gde je prisustvo brojnih reprezentativaca poreklom iz Bosne i Hercegovine tumačeno upravo kroz činjenicu da oni moraju da igraju da bi održali "republički balans" u sve dublje podeljenoj Jugoslaviji.

⁷ Prema <http://www.reprezentacija.rs/index.php/sr/component/content/article/1671>, posećeno 12.11.2013.

⁸ Skraćeni snimak utakmice dostupan na <http://www.youtube.com/watch?v=lkDTi31v4po>, posećeno 12.11.2013.

⁹ "Naša istorija će ovu godinu zapamtiti kao godinu u kojoj nam se dogodio narod", rekao je tada Vitezović (v. Milosavljević 2005, 323).

interesovanja, a da je nacionalistička ideologija efikasno kolonizovala i ovaj segment popularne kulture.¹⁰

Manje od godinu dana nakon ove utakmice, 6. septembra 1989. godine, reprezentacija SFRJ je u Zagrebu igrala odlučujući meč u kvalifikacijama za SP 1990. protiv Škotske. Iako su u to vreme na zagrebačkom Maksimiru na utakmicama redovno počele da se pojavljuju hrvatske zastave a navijači Dinama se sve više okretali nacionalizmu¹¹, reprezentaciju je te večeri posmatralo četrdeset hiljada ljudi¹², pun kapacitet stadiona. Trijumf Jugoslavije od 3:1 i plasman na Svetsko prvenstvo zagrebačka publika dočekala je s oduševljenjem¹³.

Devet meseci kasnije, isti ovaj stadion bio je poprište poznatih događaja, ali je zanimljivo primetiti da je, čak i u tom trenutku, neposredno pre izbijanja nemira u maju 1990. godine na Maksimiru, još uvek bilo aktuelno pitanje zajedničkog navijanja za Jugoslaviju na Mondijalu koji se održavao u junu iste godine. U intervjuima sa navijačima pred utakmicu Dinama i Crvene Zvezde, ova tema je često potencirana od strane novinara. Tako je jedan od pripadnika BBB, koji se predstavio kao Manijak, na novinarsko pitanje ko će navijati za Jugoslaviju, dao odgovor: "Navijaćemo svi zajedno", konstatujući da će se do juna strasti smiriti i da će reprezentacija na SP u Italiji imati zajedničku podršku svih navijačkih grupa. Na opasku novinara da Delije i Grobari ne žele da navijaju sa njima "i da će ih poklati", navijač Dinama je istakao "da tako sada i oni pričaju", ali da će stvari biti drugačije kada Mondijal počne, gde će, kako je rekao, "svi zajedno da se biju protiv Engleza". I intervju sa navijačima Crvene Zvezde pokazali su da pitanje navijanja za nacionalni tim još uvek celovite države nije bilo problematično, bar u tom smislu da se ne postavlja pitanje podrške reprezentaciji.¹⁴

Događaji na Maksimiru usloveli su, međutim, potpuno drugačiji scenario, a realnost projekta "zajedničkog navijanja" za reprezentaciju ubrzo se pokazala na prijateljskom meču između Jugoslavije i Holandije, odigranom na istom

¹⁰ Navodeći ovaj primer, ne želim da tvrdim da je stanovništvo Beograda i Srbije naprasno prestalo da navija za nacionalni tim (u krajnjoj liniji, u Beogradu se zdušno navijalo za Jugoslaviju tokom Svetskog prvenstva 1990. godine). Ipak, navedeni događaji svakako predstavljaju odličnu ilustraciju procesa koji su tada bili na delu, i jačanje onog "nacionalnog" tasa na vagi koji je počeo da preteže na stranu nacionalističke politike tadašnjeg rukovodstva u Srbiji.

¹¹ <http://www.index.hr/sport/clanak/maksimir-je-ovako-slavio-prvu-pobjedu-protiv-skota-ali-jugoslavensku/681354.aspx>

¹² Prema <http://www.reprezentacija.rs/index.php/sr/component/content/article/1671>, posećeno 12.11.2013.

¹³ Skraćeni snimak utakmice dostupan na <http://www.youtube.com/watch?v=-ThYhIPWkLY>, posećeno 12.11.2013.

¹⁴ Snimak emisije dostupan na <http://www.youtube.com/watch?v=TV4boyQUvJE>, posećeno 13.11.2013.

stadionu u Zagrebu 3. juna 1990. godine, nepunih mesec dana nakon nereda. Već prilikom intoniranja himne, bilo je jasno da od podrške "domaćem" timu nema ništa, jer je ceo stadion unisono zviždao dok je orkestar svirao "Hej Sloveni", a ironični osmesi pojedinih fudbalera i selektora Osima dovoljno su govorili o atmosferi u kojoj se igralo¹⁵. Zdušna podrška gledalaca koji su se tog dana zatekli na Maksimiru iznenadila je i tadašnjeg holandskog selektora koji je nakon meča izjavio da nije znao da u ovom delu sveta ima toliko navijača Holandije (Nielsen 2010, 90). Jugoslavija je izgubila 2:0, odlazeći u Italiju kao tim bez podrške, reprezentujući zemlju koja u velikoj meri više nije postojala.

Reprezentacija SFRJ se iz Italije vratila sa oreolom moralnog pobednika, izgubivši u četvrtini finala SP od Argentine nakon izvođenja jedanaesteraca, tako se časno oprostivši od velikih fudbalskih takmičenja, s obzirom na to da je to bilo njeno poslednje pojavljivanje u "celovitom obliku". Nekoliko meseci nakon toga, u jesen 1990. godine, započela je jedna druga kampanja, koja će dovesti do najvećeg uspeha jugoslovenskog klupskog fudbala u njegovoj istoriji – osvajanja Kupa evropskih šampiona. Beogradska Crvena Zvezda je, nakon godina solidnih nastupa na tzv. "evropskoj sceni", te godine okupila tim za koji se pokazalo da je spreman da se nosi sa najjačim evropskim klubovima. Pobedivši redom Grashoppers, Glazgov Rendžers, Dinamo Drezden, a zatim u polufinalu minhenski Bajern, i na kraju, marsejski Olimpik u finalu odigranom 29. maja 1991. u italijanskoj luci Bari, ova generacija Zvezdinih fudbalera uspeła je u onome što niti jedan jugoslovenski klub nije – da postane klupski prvak Evrope. Zvezdin tim je, u pravom smislu te reči, i bio jugoslovenski, okupljajući najbolje fudbalere iz Makedonije, Crne Gore, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije, predstavljajući tako bivšu državu "u malom". Kao svedok ovih uspeha beogradskog kluba, mogu da kažem da u tom trenutku na stadionu nacionalnost fudbalera apsolutno nije bila tema. Činjenica da je Robert Prosinečki Hrvat, Refik Šabanadžović Bošnjak (u tadašnjoj terminologiji "Musliman") a Darko Pančev Makedonac nije puno značila navijačima, jer su svi oni bili i ostali pre svega igrači Zvezde, i kao takvi podržavani i slavljani. Ako je, ipak, sastav tima koji je istrčavao na teren protiv evropskih giganta i bio jugoslovenski po svom mešovitom karakteru, na simboličkom planu Zvezda je u tom trenutku bila prevashodno srpski klub. Na tribinama su se tada uveliko pevale "četničke" pesme, a ukoliko se skandiralo ime države, to je uvek bila Srbija. U tom smislu, veoma je interesantno obratiti pažnju na detalj sa finalne utakmice KEŠ u Bariju, gde su, na poluvremenu, navijači Crvene Zvezde na svojoj tribini istakli ogromnu zastavu Srbije sa grbom sa

¹⁵ Skraćeni snimak utakmice dostupan na <http://www.youtube.com/watch?v=jPGAk2C-HCI>, posećeno 15.11.2013. Takođe, v. dokumentarni serijal "Fudbal, nogomet i još ponešto", Absinthe production 2007, epizoda 7.

četiri ocila (jednim od simbola "srpstva").¹⁶ Ogromni (potencijalni) simbol nacije koji se vijorio italijanskim stadionom dočekan je sa oduševljenjem u srpskoj javnosti, a same Delije i danas rado ističu taj detalj kao vrhunac navijačkog spektakla na finalnoj utakmici¹⁷. Kako primećuje Ričard Mils, isticanje ovog simbola verovatno je malo značilo televizijskim gledaocima širom Evrope, koji su teško mogli razumeti simboličku igru koja se tog trenutka odigravala na tribinama stadiona u Bariju. Mils, međutim, takođe ističe reči svog ispitanika: "Navijači su u tom trenutku podržavali samo jednu državu – Crvenu Zvezdu. Ne Srbiju, ne Jugoslaviju, ništa. Oni su podržavali Zvezdu" (Mills 2009, 1198). Iako ove reči nesumnjivo u velikoj meri oslikavaju realnost, s druge strane, Mils s pravom naglašava da je zastava koja je istaknuta i dalje bila srpska, a ne neka druga, kao i da je to, koliko god malo značilo evropskim gledaocima, bio jasan znak ostatku Jugoslavije da je Zvezdin uspeh – uspeh Srbije, a ne zajedničke države (isto). Takođe, činjenica da je evropska kruna beogradskog kluba slavljena u velikom broju gradova bivše Jugoslavije nije ukazivala na deljenu sreću u zemlji "bratstva i jedinstva", već više na to da je većina Srba van Srbije navijala za Crvenu Zvezdu. Ostali, iako bi verovatno konstatovali primetno odsustvo jugoslovenskih simbola i višak onih srpskih, nisu bili previše zainteresovani za Zvezdine trijumfe, jer su u tom trenutku brinuli o prećim stvarima.

Naime, kada je 10. aprila 1990. godine Dejan Savićević u Minhenu golom doneo pobedu Zvezdi nad Bajernom, u Hrvatskoj je već praktično počinjao rat. 31. marta te godine. U događaju poznatom kao "Krvavi uskrš", na Plitvicama je došlo do prvih oružanih borbi između hrvatske policije i pobunjenih Srba na području koje će narednih godina biti poznato kao Republika Srpska Krajina. Kao rezultat ovih okršaja, poginuli su hrvatski policajac i jedan meštaniin srpske nacionalnosti. Jugoslovenska narodna armija (JNA) je intervenisala napravivši tampon zonu između sukobljenih strana, a samo dan nakon ovog događaja, srpske oblasti proglasile su nezavisnost od Hrvatske. Nepunih mesec dana nakon Zvezdine pobede nad Olimpikom, 25. juna 1991. godine Hrvatska i Slovenija proglašavaju secesiju od Jugoslavije, čime, praktično, ova država prestaje da postoji.

¹⁶ Zvanična zastava Srbije u tom momentu još uvek je na sebi imala komunističku petokraku, a interesantno je primetiti da je, za vreme trajanja SR Jugoslavije, od 1992. pa sve do 2003. državni steg nije nosio nikakav simbol.

¹⁷ Zvaničan sajt Delija ovako opisuje događaj: "Na stadionu Sveti Nikola vladao je urnebes - hiljade papirića i rolni, baloni, baklje, barjaci, ogromna (27h50 metara) srpska zastava. Pesma nije utihnula do poslednjeg sudijskog zvižduka a veselje je trajalo daniima, kako u Bariju tako i u mnogim gradovima širom bivše države!", prema <http://www.oaza.rs/sport/delije/prica/>, posećeno 12.03.2013.

Iz razgovora s ispitanicima u Zagrebu, saznao sam da se za Zvezdinu veliku pobjedu u Bariju, u trenutku kada se događala, zapravo nije ni znalo. Prema njihovim rečima, hrvatski mediji u tom trenutku praktično nisu poklanjali nikakvu pažnju događajima iz Srbije, a ako i jesu, te vesti nisu imale nikakve veze sa fudbalom. Iz njihove perspektive, oružana pobuna i okupacija dela (još malo i zvanično) državne teritorije od strane odmetnutih Srba iz RSK predstavljali su više nego dovoljan razlog da se o "uspesima suseda" apsolutno ne vodi računa. S druge strane, ispitanici iz Srbije Zvezdin trijumf nisu ni razmatrali u kontekstu uspeha jugoslovenskog, već isključivo srpskog fudbala.¹⁸ Ukoliko je bilo neke problematizacije ovog događaja, ona je više funkcionisala unutar rivaliteta Crvene zvezde i Partizana. U tom smislu, iz ispitaničkih iskaza, zaista se može zaključiti da niti jedna niti druga strana nisu smatrale da postoji bilo šta deljeno u pobjedi još uvek zvanično jugoslovenskog fudbalskog kluba.

Ako je za navijače zaista, manje ili više, postojalo "samo jedanaest predsednika na terenu" (isto, 1198), u medijima je slika odavno bila potpuno drugačija. Naime, uspesi Crvene Zvezde su veoma brzo adoptirani u dominantni diskurs srpskog nacionalizma, pa je tako, recimo, književnik Petar Džadžić izjavio: "Sedamdesetih godina, moji prijatelji i ja izdvojili smo četiri takve, reprezentativne institucije novijeg vremena u savremenom društvenom životu Srba: SANU, "Politika", izdavač "Prosveta" i Crvena zvezda" (*Политика*, 30.1.1989, према Čolović 2000). Slično, pisac Brana Crnčević u intervjuu listu *Sport* ističe kako je on navijač Partizana koji navija za Crvenu zvezdu, objašnjavajući ovaj paradoks činjenicom da su Zvezdini uspesi mnogo značili Srbima u dijaspori i Srbima koji su ovde (*Sport*, 26.12.1991, isto)¹⁹. Takođe, neposredno nakon Zvezdine pobjede, *Politika* u članku pod naslovom "Crvena Zvezda – srpska Zvezda", ističe da je sam Sveti Nikola, po kome se stadion u Bariju zove, pomogao beogradskom timu da ostvari trijumf, naglašavajući kako je ovaj uspeh od ogromne važnosti za Jugoslaviju, ali, pre svega za – Srbiju (prema Mills 2009, 1199).

Crvena Zvezda je, dakle, u tom trenutku u javnom narativu u potpunosti bila percipirana kao simbol srpstva, služeći kao više nego reprezentativan primer uspeha nacije, i u tom smislu bivajući u potpunosti inkorporirana u nacionalistički diskurs, a kolika je snaga tog narativa i njegovo konstantno reprodukovanje vidljivo je i danas. Tako je, na primer, na konstitutivnoj skupštini ovog fudbalskog kluba 21. juna 2012. godine akademik i pesnik Matija Beć-

¹⁸ Da sam ova pitanja mogao uputiti ranije, u vreme kada se sve dešavalo, moguće je da bi odgovori bili i raznorodniji. Ovako, većini ispitanika zaista nije ni palo na pamet da je Crvena Zvezda tada nastupala kao prvak SFRJ, niti im je, u tom smislu, to uopšte bilo važno.

¹⁹ Čolović u svojoj studiji "Fudbal, huligani i rat" navodi mnoštvo primera iz štampe koji potvrđuju i naglašavaju isticanje Crvene zvezde kao simbola srpstva.

ković naglasio: "Prilika je da obnovimo gradivo. Najvažnije srpske institucije su Srpska pravoslavna crkva, Srpska akademija nauke i umetnosti, Crvena zvezda i list Politika. Uvek su ono što je narod i verovao da jesu" (*Sportski žurnal*, 21.06.2012.). U sličnom tonu, predsednik beogradskog kluba Vladan Lukić u obraćanju navijačima Zvezde objašnjava: "Kada god je bilo dobro Zvezdi, bilo je dobro i Srbiji. Crvena zvezda je najveći srpski brend po kome se prepoznajemo u svetu. Biti Zvezdaš – znači biti Srbin. Probali su da nas unište, da kao srpski brend nametnu neke jugoslovenske klubove, da prevare ljude. Nije im uspelo zahvaljujući milionima Zvezdaša. Nije im uspelo jer udariti na Zvezdu znači udariti na Srbiju, a zna se kako su u istoriji prolazili oni koji su napadali Srbiju!" (*Blic*, 4.5.2010).

Zaključna razmatranja

Primeri koje sam ovde naveo imali su za cilj da ukažu na svu kompleksnost odnosa fudbala i šireg društveno-političkog okruženja, kao i na brzinu kojom su se određeni događaji odigrali. Stadion u službi nacionalističkih političkih elita u Srbiji i Hrvatskoj u ovom kontekstu odigrao je jasnu ulogu – da na velikoj sceni, u živom prenosu, u odnosu na važan simbol držav, prenese "poruku naroda". Iako je u samom korpusu ljudi koji su posećivali stadione postojala izrazita heterogenost političkih stavova, a svakako i izvesna zbunjenost, simbol poput ogromne srpske zastave na stadionu u Bariju ili zviždanje himni sopstvene države bili su, posle svega, dominantna slika koja je poslata u javnost. Međutim, eksploatacija ovih upečatljivih momenata u medijima, a u korist u to vreme dominantnog nacionalističkog diskursa, unifikovala je događaje, ne ostavljajući prostor za eventualne drugačije interpretacije. Od te tačke, može se reći, fudbal na prostoru bivše Jugoslavije, a pre svega u Srbiji i Hrvatskoj, postaje trajno kolonizovan politikom. Navijači u Hrvatskoj nakon Maksimira postaju heroji nacije, oni koji su započeli rat i borbu za nezavisnu i slobodnu državu, dok Crvena zvezda, s druge strane, postaje "stub srpstva", simbol koji bezuslovno okuplja, na diskurzivnom nivou ujedinjujući "večito podeljenu" naciju. Tako, zapravo, od trenutka raspada Jugoslavije navijači stiču značajan politički kapital i legitimitet, pre svega oličen u "patriotskoj auri" koja postaje neupitna, kako za njih same tako i za širu javnost. Upravo u tom ključu treba tumačiti vezu fudbala i nacionalnog identiteta koja traje i danas, gde navijači i fudbal, uopšte, još uvek igraju važnu ulogu u političkim dešavanjima.

Sve u svemu, sledeći Armstrongovu ideju da fudbalski navijači često javno izražavaju mišljenje o kulturnom stilu, rasama ili polovima sa kojima se milioni slažu, ali se jedva ili nikada ne usuđuju da izraze (Armstrong 1998, 301), mišljenja sam da je ono što se dešavalo na stadionima širom bivše SFRJ sredinom i krajem osamdesetih godina prošlog veka i što je uslovalo kasniju ulogu navijač-

kog pokreta, predstavljalo autentičnu transgresiju unutar kulturnog i političkog konteksta koji je takav diskurs omogućavao, ali u tom trenutku još uvek ne i ohrabrivao. Tek nakon što je prepoznata mogućnost za instrumentalizaciju, može se govoriti o "odozgo nadole" uticajima na fudbalsku kulturu, ali sam sklon tvrdnji da je, na samom početku, pre homogenizacijski potencijal fudbala bio taj koji je otvorio prostor da navijači postanu relevantni politički akteri prepoznati od strane nosilaca moći, nego što je lokalna elita zaista imala realan uticaj na njih. Ta transgresija, kada se jednom pojavila, mogla je biti iskorišćena na više načina. Da je, recimo, umesto Margaret Tačer, u Britaniji početkom osamdesetih godina na vlast došao tadašnji pandan Lenjinu, fudbalski navijači verovatno ne bi bili tretirani kao huligani već kao heroji radničke klase, a umesto *Football Factory*-a i sličnih serijala o nasilnim navijačima gledali bi savremenu verziju "Oklopnjače Potemkin" pod imenom, npr, "Heroji sa Enfilda". Isto tako, nosioci političke moći mogli su potpuno da odbace nacionalizam fudbalskih navijača u SFRJ krajem osamdesetih i da ga suzbiju sličnim metodama kao što je to bio slučaj u Britaniji. Ali, kao što su fudbalski navijači u Engleskoj postali huligani, tako su u Srbiji i u Hrvatskoj promovisani u nacionalne heroje. A čak i kada su na dnevni red došle drugačije političke agende, gde su se nekadašnje "nacionalne uzdanice" pretvarale u huligane, prostor da se njihov "patriotski kapital" ponovo iskoristi u različite svrhe niti jednog trenutka nije došao u pitanje. Jednom stečeni politički legitimitet i "patriotska aura" fudbalskih navijača ostali su relevantan faktor u kreiranju političke klime, posebno u Srbiji. Instrumentalizacija tog kapitala u suštini i dalje egzistira kao potencijalni resurs unutar polja političkih i hegemonijskih borbi.

Literatura

- Armstrong, Gary. 1998. *Football hooligans : knowing the score, Explorations in anthropology*. Oxford - New York: Berg.
- Battachi, M. 1988. "Fino a che punto i tifosi violenti sono violenti o fino a che punto sono tifosi." In *Il tifo aggressivo*, edited by A. Salvinni. Firenze: Ginati.
- Brentin, Dario. 2013. 'A lofty battle for the nation': the social roles of sport in Tadjman's Croatia. *Sport in Society: Cultures, Commerce, Media, Politics* 16 (8): 993-1008.
- Brubaker, Rogers. 1996. *Nationalism reframed : nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge England - New York: Cambridge University Press.
- Čolović, Ivan. 2000. *Politika simbola*. Beograd: XX vek.
- Čolović, Ivan. 2013. *Fudbal, huligani i rat 2009* [cited 12.05. 2013]. Available from <http://www.e-novine.com/srbija/srbija-tema/30514-Fudbal-huligani-rat.html>.
- Đorđević, Ivan. 2012. Twenty years later: The war did (not) begin at Maksimir an anthropological analysis of the media narratives about a never ended football game. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 60 (2).

- Foer, Franklin. 2004. *How soccer explains the world : an unlikely theory of globalization*. New York: HarperCollins.
- Mihailović, Srećko. 1997. "Rat je počeo 13. maja 1990." In *Rat je počeo na Maksimiru*, edited by Svetlana Slapšak and Hari Štajner, 77-124. Beograd: Medija centar.
- Mikus, Marek. 2011. "State Pride": Politics of LGBT Rights and Democratisation in "European Serbia". *East European Politics and Societies* 25 (4): 834-851.
- Mills, Richard. 2009. It All Ended in an Unsporting Way: Serbian Football and the Disintegration of Yugoslavia, 1989-2006. *International Journal of the History of Sport* 26 (9): 1187-1217.
- Milosavljević, Olivera. 2005. "Antibirokratska revolucija, 1987-1989." In *Dijalog povjesničara-istoričara*, edited by Hans-Georg Fleck and Igor Graovac, 319-337. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann.
- Nielsen, Christian Axboe. 2010. The goalposts of transition: football as a metaphor for Serbia's long journey to the rule of law. *Nationalities Papers* 38 (1): 87-103.
- Nielsen, Christian Axboe. 2013. Stronger than the state? Football hooliganism, political extremism and the Gay Pride Parades in Serbia. *Sport in Society* 16 (8).
- Pavasovic Trost, Tamara, and Nikola Kovacevic. 2013. Football, hooliganism and nationalism: the reaction to Serbia's gay parade in reader commentary online. *Sport in Society* 16 (8).
- Pickering, Paula, and Mark Baskin. 2008. What is to be done? Succession from the League of Communists of Croatia. *Communist and Post-Communist Studies* 41: 521-540.
- Spasić, Ivana. 2003. "Sećanje na nedavnu prošlost." In *Politika i svakodnevni život. Srbija 1999-2002*, edited by Zagorka Golubović, Ivana Spasić and Đorđe Pavićević. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Vrcan, Srđan. 2002. The Curious Drama of the president of a Republic Versus a Football Fan Tribe. *International Review for the Sociology of Sport* 37 (1): 59-77.
- Vrcan, Srđan. 2003. *Nogomet-politika-nasilje: ogledi iz sociologije nogometa*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Vrcan, Srđan, and Dražen Lalić. 1999. "From Ends to Trenches and Back: Football in the Former Yugoslavia." In *Football Cultures and Identities*, edited by Gary Armstrong and Richard Giulianotti. Basingstoke: Macmillan.
- Wilson, Jonathan. 2006. *Behind the Curtain: Football in Eastern Europe: Travels in Eastern European Football*. London: Orion.

Ivan Đorđević

Ethnographique Institute SASA, Belgrade

*The role of football in the Yugoslav crisis.
"Nationalisation" of the football fandom in the former Yugoslavia*

The strong connection between everyday politics and football fandom represents a distinctive characteristic of a football culture in contemporary Serbia. This paper focuses on the issues related to strong political influence

of "nationalised" political space in the former Yugoslavia that caused specific politicisation of football supporters in the country. I argue that political capital of the football fans derives from the specific social and political environment that characterised the process of disintegration of the former Yugoslavia. The aim of this article is to emphasize the connection between growing nationalisation of politics and specific events that took place on football stadiums during the late 1980s and the early 1990s in the SFRY. Through the analysis of the particular events from that period, this article aims to analyse the causes that led to transformation of the subculture of the football fans to political agents *par excellence*.

Key words: football, fans, the Yugoslav crisis, ethnic conflicts, politicisation

*Le football et la crise yougoslave.
Contribution à l'analyse de la "nationalisation"
du mouvement des supporters dans l'ex-Yougoslavie*

La politisation des mouvements de supporters de football en Serbie représente un phénomène distinctif dont les manifestations sont visibles même aujourd'hui. La question qui se pose dans cet article est quelle est l'origine de cette contamination spécifique du football par la politique et de quelle manière ce processus a évolué. L'objectif de ce travail est précisément d'éclairer le lien entre la montée du nationalisme dans les républiques de l'ex-Yougoslavie et les incidents sur les terrains de football à la fin des années quatre-vingts et au début des années quatre-vingt-dix du vingtième siècle. Mon intention est d'analyser dans cette étude certains événements de cette période qui ont conditionné la transformation d'une des nombreuses sous-cultures comme celle des supporters, en un acteur politique *par excellence*.

Mots clés: football, supporters, politisation, ethnification, crise yougoslave

Primljeno / Received: 22.09.2014.

Prihvaćeno / Accepted: 14.10.2014.